

УДК 37.013.73

ПРАВОВА КУЛЬТУРА У ПЛОЩИНІ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Є.В. Мороз, аспірантка кафедри філософії ХНПУ імені
Г.С. Сковороди

У статті феномен правової культури розглядається у площині філософсько-педагогічної рефлексії. Розглянуті здобутки історико-філософського, філософсько-правового та філософсько-педагогічного досвіду розробки проблем правової культури та правового виховання. В статті підкреслено гуманістичний потенціал інтерсуб'єктивного підходу до досягнення освітньої складової правової культури в комунікативній перспективі.

Ключові слова: *правова культура, правове виховання, філософія освіти, філософсько-правовий дискурс, емансипаторська педагогіка.*

Сучасна ситуація радикальних соціокультурних зрушень, прискорення процесів глобалізації, плюралізація світоглядів, ідеологій, інтересів, культур ускладнює правову регуляцію, як на рівні національно організованих соціумів, так і на рівні світового суспільства. Це створює потужний виклик для освіти, посилює вимоги до якості моральних і правових педагогічних практик, що значною мірою обумовлюються способом педагогічного мислення, його евристичним потенціалом. Завдання формування правової культури є особливо важливим для розбудови України як демократичної, правової, соціальної держави. У освітньому вимірі проблема правової культури має два характерних аспекти. Перший з них полягає у розробленні та широкому впровадженні у освітні та виховні практики норм і вимог правової культури. Другий аспект проблеми пов'язаний з формуванням правової культури засобами освіти. Водночас одним із важливих завдань виховних практик має вважатися здобуття правової компетентності, усвідомлення молодим поколінням ролі правової культури і системи правових цінностей взагалі у забезпеченні сталого розвитку країни та її входження у європейське співтовариство. Спонукає до філософсько-педагогічних роздумів над правовою культурою ще та обставина, що в сучасному гетерогенному культурному просторі недостатньо просто постулювати важливість розвитку правової культури суспільства й особистості, а необхідно осмислити її освітній і виховний потенціал.

Метою статті є розгляд феномену правової культури у площині

філософсько-педагогічного аналізу.

Освітня складова правової культури ще не стала предметом інтенсивної філософсько-педагогічної рефлексії, хоча, безумовно, феномен правової культури досліджується достатньо активно, передусім у філософсько-правовому дискурсі (С. Алексєєв, Г. Балюк, О. Бандура, Ю. Битяк, О. Ганзенко, М. Ібрагімов, Ю. Калиновський, М. Козюбра, І. Осика, П. Рабінович, А. Семітко, Р. Сербин, А. Скуратівський, С. Станік, І. Яковюк та інші). Зрозуміло, правова культура заснована на властивості людини «нормувати» свої відносини з навколишнім світом і людьми. Тому у вузькому філософсько-правовому, юридичному сенсі вона розглядається багатьма авторами як система нормативних відносин між людьми або їхніми організаціями, що сформовані в процесі соціальної взаємодії, регульовані фіксованими нормами, що є обов'язковими для виконання і охороняються державою. Зокрема, у монографії, за редакцією українських вчених Ю. Битяк та І. Яковюка, правова культура визначається як «...система позитивних проявів правової дійсності, що концентрує досягнення юридичної науки і практики. Вона виступає внутрішньою духовною стороною правової системи і пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовчу та інші види правової діяльності» [8, с. 4]. Нормативне трактування правової культури у площині правознавства не враховує автопоезісні властивості правової культури, її зв'язок з духовним розвитком людини, соціуму, цивілізації.

Прикметним є те, що філософське осмислення освітнього та виховного потенціалу правової культури має міждисциплінарний характер, передбачає звернення до наукових розробок дисциплін – філософської антропології, філософії права, соціології, психології, політології, культурології, педагогіки. Проте розгляд правової культури у філософії освіти відрізняється від правових, політологічних, культурологічних досліджень насамперед тим, що в ній йдеться про сутнісний зв'язок освіти і правової культури суспільства, правове виховання як спосіб життєвого самовизначення, самоздійснення і самореалізації людини не тільки як індивідуальності, але і як соціальної істоти. Іншими словами, педагогічні питання правової культури ставляться і розуміються філософією освіти в антропологічному, людському контексті.

Зауважу, освіта як засіб виховання правової культури не лише

віддзеркалює правову дійсність, що склалася за конкретно-історичних умов у тій чи іншій країні, й водночас впливає на функціонування й розвиток правової культури, будучи її активним елементом у правовому регулюванні суспільних відносин, оскільки правова культура не може здійснювати свій регулятивний вплив інакше як безпосередньо через свідомість індивідів. Такі фундаментальні поняття правової культури як справедливість, свобода і рівність, вина і відповідальність та інші пов'язані з категорією виховання, яка фіксує процес їх становлення. Правова культура і освіта є сутнісними ознаками цивілізованості та людяності. Вони мають надситуативний характер, забезпечують стабільність спадкоємності поколінь, а отже, сприяють справедливому соціальному порядку, злагоді та миру. Отже, розгляд правової культури у педагогічному вимірі означатиме, що ми постійно маємо зосереджувати основну увагу на двох моментах: на передумовах розвитку людини і людства, з одного боку, а з другого – на антропологічних характеристиках освіти й виховання, тобто таких, що зумовлені самою сутністю людини. Стає очевидним, що у широкому філософському сенсі правова культура є частиною культури суспільства як історично сформованої системи загальнолюдських духовно-моральних цінностей, відповідно до яких формується образ життя і здійснюється соціальна регуляція відносин між людьми. Правова культура як система духовно-моральних та правових цінностей виражається у досягнутому рівні розвитку правової дійсності, нормативних правових актах, правосвідомості, відповідно до яких формується законослухняний спосіб життя і здійснюється правове регулювання суспільних відносин, що встановлюють режим правопорядку у країні. Отже, у тематичному полі філософії освіти більш евристично плідними є роботи тих дослідників, які здійснюють аналітику правової культури у сучасному соціокультурному і цивілізаційному контексті (А. Баумейстер, О. Гьофе, О. Данильян, Р. Дарендорф, Р. Дворкін, П. Рикер, Дж. Ролз, Р. Циппеліус, С. Кримський, О. Фатхутдінова та інші). Важливі теоретико-методологічні орієнтири для осмислення освітньої складової правової культури містяться і в тих роботах вітчизняних і закордонних авторів, в яких обговорюються теоретичні проблеми освіти і виховання (К.-О. Апелъ, Г. Арендт, Ю. Габермас, Б. Вальденфельс, А. Єрмоленко, М. Култаєва, В. Лозова, В. Лутай, І. Прокопенко, Н. Радіонова, О. Садоха, Л. Ситниченко, І. Степаненко, М. Триняк та інші).

Термін «правова культура» увійшов до наукової літератури порівняно недавно, але, як було вже зазначено вище, за цей час про правову культуру написано велику кількість наукових праць. Різноманіття підходів до правової культури є цілком закономірним, адже багатомірність контекстів буття правової культури змушує педагогічний розум, з одного боку, постійно розширювати горизонти її бачення, а з іншого, класифікувати та узагальнювати освітньо-правові ідеї та принципи.

Проблема правової культури для освітньої та правової думки є давньою: спроби її філософсько-педагогічного осмислення зустрічаються у творах Платона і Аристотеля, просвітницьких концепціях.

Теоретичне осмислення взаємозв'язку освіти і правової культури у моральноправовій філософії Платона нерозривно пов'язане з грецькими поняттями, як благо, справедливість, істина. Все у світі має прагнути до них. Істина – це «непотайне» (алетейя, *alethes*), тобто те, «що відкрито і присутнє в колі людського місцеперебування». Досконалою є тільки та держава, яка прагне до блага і справедливості. Для Платона Благо (справедливість) є онтологічним першопринципом та вищою метою й нормою всіх людських учинків [1, с. 418-420]. Благо є джерелом і основою єдності і впорядкованості. Благо держави полягає в прагненні до впорядкованості й збереженні себе від розпаду в безвпорядкованій множинності. У пізнанні Блага (ідеї справедливості) Платон сповідує епістемологічний оптимізм: пізнавальна здібність людини є благоподібна. Майбутні правителі держави, які вчать бачити благо і здійснювати до нього сходження, бачать його в достатній мірі.

Отже, можна сказати, що умовою появи правової культури є пізнання ідеї справедливості (здатність до пізнання дана людині від природи). Іншими словами, виховання правової культури пов'язане з пізнанням ідеї справедливості. Людина, завдяки прагненню до пізнання цієї ідеї, самовихованню «душі» розвиває здатність до розумних суджень і естетичне відчуття справедливості в справах політичних і приватних.

Ідею взаємозв'язку знання й правової культури висунув вчитель Платона Сократ. На його думку, об'єктивні і загальні моральноправові норми, що існують у суспільстві як похідні від вищих космічних божих законів, мають не відносний, а абсолютний характер. Найважливіша суб'єктивна підстава моральної і законослухняної поведінки, на думку Сократа, – це знання. Адже існування об'єктивнозагальних моральних і

правових норм вимагає від людини знання цим норм. Тільки людина, яка знає, що таке справедливість, може бути справедливою, а яка знає сутність чесноти – добродісною. Сократ вважав, що знання – це шлях до моральної поведінки, а незнання – шлях до пороків і злочинів. Слід зазначити, що законослухняність як високу чесноту розуміли до Сократа піфагорійці, проте Сократ характеризував законослухняність як незаперечний обов'язок громадянина.

Проблему виховання правової культури у зв'язку з питанням виховання «вільних громадян» розвиває Аристотель. На початку твору «Метафізика» Аристотель каже, що всі люди від природи прагнуть до знання. Дійсно, людина (свідомо чи несвідомо) хоче жити в добре витлумаченому й осмисленому світі. Правова культура утворює соціальний порядок, без якого індивідуальне і соціальне життя просто неможливі. Аристотель, який називав людину «політична тварина», вважав зміст людського буття не в пошуках насолоди, а в добродісному і законослухняному існуванні в рамках суспільного, політичного життя. Благо держави і стан правопорядку залежать від моральних якостей її громадян. У цьому сенсі можна сказати, що прагнення пізнавати праву культуру закладена в людині як «політичній тварині» на глибинному рівні. В наш час погляди на людину як істоту, що за своїм онтологічним статусом вже зречена на виховання та освіту знайшли свій відгук у філософсько-педагогічній антропології. Так, А. Гелен і М. Ландман наголошують увагу на тому, що виховання і навчання «вписані» в план біологічного та культурного розвитку людини [5, с. 47]. Додам також, що за Аристотелем така моральна чеснота як справедливість (політична справедливість) можлива лише між вільними і рівними людьми, громадянами поліса. Подібні міркування Аристотеля співзвучні сучасній думці, що правова культура встановлює надійний порядок спільного життя, орієнтований на ідею справедливості [2, с. 9]. Отже, в античності правова культура як дотримання ідеї справедливості розглядалася у зв'язку з її величезним моральним значенням, що виявлялося в необхідності пізнання цієї ідеї як передумови справедливого соціального порядку, «добрих» законів, дотримання справедливості громадянами, їх законослухняності.

У модерній філософії, зокрема у Канта, ідея правової культури втрачає зв'язок з буттям (онтологією), починає розглядатися у контексті

теорії цінностей (аксіології).

Розглянемо три підходи до типологізації концепцій правової культури (об'єктивістський, суб'єктивістський та інтерсуб'єктивний) та окреслимо їх методологічний потенціал у розробці освітньої складової правової культури.

Світогляднометодологічною підставою правового об'єктивізму виступає матеріалістична установка виведення всіх ідеальних смислів з «життя», об'єктивної реальності. Тому правовий об'єктивізм розглядає правову культуру як частину іншої, ніж вона саме, реальності. Правова реальність розглядається як реальність суспільних відносин, у глибині яких слід шукати підстави права, розгадку таємниці його сутності. Залежно від того, які відносини вважаються основними, виділяють різні об'єктивістські теорії. Не можна заперечувати, що правова культура суспільства – це об'єктивно існуючий феномен з власним онтологічним буттям, що представляє собою систему ідеальних правових форм – правових зразків, ідеалів і цінностей [4]. Між тим, як довела практика, розгляд проблеми правової культури лише в онтологічному вимірі сприятиме актуалізації репресивного дискурсу з хибними орієнтирами тоталітарного виховання. Зокрема, радянська версія філософськоправової концепції марксизму, що абсолютизувала роль соціальних і культурно-історичних умов, трактувала правову культуру як відображення цих умов. А отже, у практиках радянського правового виховання побутувала тоталітарна правова культура, як наслідок, недооцінювалися творча активність суб'єктів права у створенні правопорядку, проблема реальності прав і свобод громадян, применшувалася роль духовних факторів. Сучасні дослідники називають такі загальні риси тоталітарної правової культури: масовизація, варваризація, маргіналізація, атрофія (деградація), стандартизація, розрив з традиційними правовою свідомістю і правовою культурою [6, с. 35].

Друга група теорій у спробах обґрунтування правової культури виходить із суб'єкта, його свідомості. У суб'єктивістських концептуальних побудовах як очевидний факт постулюються взаємозв'язок правової культури та правосвідомості. Наприклад, російський професор А.Б. Венгеров зазначає, що правова культура – більш висока і об'ємна форма правосвідомості [3, с. 412]. У цьому визначенні абсолютизується роль суб'єктивності, у наслідок чого втрачається зв'язок правової культури

з життям, ускладнюється врахування актуально існуючих умов у даному суспільстві. Зауважу, позиція суб'єктивізму, що орієнтується на суб'єкта як на категорію, з якою безпосередньо корелює поняття правової культури, є кращою, ніж позиція об'єктивізму, для якої характерна зневага до суб'єкта. Проте в сучасних умовах безпрецедентно складного переплетіння соціокультурних виявів, безсумнівні досягнення суб'єктивізму помітно втрачають свою вагомість.

Плідні можливості для осмислення освітньої складової правової культури у сучасних умовах плюралізації життєвих форм та типів дійсності задає інтерсуб'єктивна перспектива. Так, в рамках емансипаторської педагогіки наголошується на необхідності постійно шукати нові шляхи для здійснення таких філософсько-педагогічних орієнтирів, як самореалізація і самовизначення вільного індивіда [5, с. 59]. Ця теоретико-методологічна перспектива дослідження освітньої складової правової культури орієнтує на перехід від монологічного розгортання педагогічної рефлексії до організації конструктивної комунікації між дослідниками даної проблеми та між педагогами-практиками.

Таким чином, аналіз сучасних уявлень про правову культуру фіксує широке поле суперечливих тенденцій усвідомлення цього феномену. Прагнення до осмислення правової культури в усіх її виявах, що сформувалося ще в класичній філософії, виявляє себе в концептуальних побудовах об'єктивістського, суб'єктивістського та інтерсуб'єктивного типів. Світоглядно-методологічна настанова емансипаторської педагогіки та комунікативної філософії дозволяє знайти опосередковуючі ланки між екзистенційною та нормативно-ціннісними гранями правової культури, актуалізувати її гуманістичний потенціал, зблизити світоглядні і методологічні позиції правознавця і педагога, осмислити процес виховання правової культури в усій його складності і суперечливості, конкретно-історичній, національно-культурній і особистісній багатоваріантності.

Враховуючи факт самоцінності та самодостатності особистості, перспективним вважається вивчення людиноформуючого потенціалу правової культури у контексті комунікативної філософії.

Література

1. Баумейстер А. Біля джерел мислення і буття. – К. : Дух і літера, Інститут Релігійних Наук св. Томи Аквінського, – 2012. – 480 с.

2. Баумейстер А.О. Філософія права : Навч. посіб. – Вінниця : О. Власюк, 2007. – 224 с.
3. Венгеров А.Б. Теория государства и права : учебник / А.Б. Венгеров М. : Издательство «Спарк», 1998. - 448 с.
4. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна: дисертація канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 16 с.
5. Култаєва М.Д. Сучасна західна філософсько-педагогічна антропологія // Філософсько-педагогічний дайджест. – Вип.1. Харків: ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. – 2003. – С. 45-61.
6. Данильян О.Г. Тоталітарна правосвідомість і правова культура та їх характерні ознаки // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2007. – Вип. 14. – С. 27– 35.
7. Платон. Государство // Платон. Собрание сочинений в 4-х т. Т. 3. – М. : Наука, 1994.–654 с.
8. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / за ред. проф. Ю.П. Битяка, І.В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – 248 с.
9. Філософія правового виховання : навч. посіб. / А.П. Гетьман, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін.; за ред. А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. – Х. : Право, 2012. — 248 с.

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА В ПЛОСКОСТИ ФИЛОСОФСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ

Е.В. Мороз

В статье феномен правовой культуры рассматривается в плоскости философско-педагогической рефлексии. Рассмотрены достижения историко-философского, философско-правового и философско-педагогического опыта разработки проблем правовой культуры и правового воспитания. В статье подчеркнут гуманистический потенциал интерсубъективного подхода к достижению образовательной составляющей правовой культуры в коммуникативной перспективе.

Ключевые слова: правовая культура, правовое воспитание, философия образования, философско-правовой дискурс, эмансипаторская педагогика.

LEGAL CULTURE IN THE PLANE OF PHILOSOPHICAL – PEDAGOGICAL REFLECTION

Y.V. Moroz

In the article the phenomenon of legal culture is considered in the plane of philosophical-pedagogical reflection. It considers achievements of the historical-philosophical, philosophical-legal and philosophical-pedagogical experience in the development of legal culture and legal education. The article emphasized humanistic potential inters subjective

approach to understanding the educational component of the legal culture in a communicative perspective.

In the article the phenomenon of legal culture is considered in the plane of philosophical-pedagogical reflection. It considers achievements of the historical-philosophical, philosophical-legal and philosophical-pedagogical experience in the development of legal culture and legal education. The article emphasized humanistic potential inters subjective approach to understanding the educational component of the legal culture in a communicative perspective.

The condition for the appearance of legal culture is the knowledge of the idea of justice, that is, education of legal culture linked with the knowledge of the idea of justice. People with desire for knowledge of this idea, the self-education of the "soul" develops the capacity for reasonable judgment and aesthetic sense of justice in political Affairs and private.

The analysis of modern concepts of legal culture captures a wide field of contradictory tendencies the realization of this phenomenon. The pursuit of understanding of the legal culture in all its forms, which emerged in classical philosophy, manifests itself in the conceptual constructions of several types. The methodological setting emancipatory pedagogy and communicative philosophy allows you to find link between the existential and the normative-axiological facets of legal culture, to actualize its humanistic potential, to bring together the philosophical and methodological position of the lawyer and educator, comprehend the process of education of legal culture in all its complexity and contradictions, the specific historical, national-cultural and personal variability.

Given the fact of self-worth and self-sufficiency of the individual, perspective is the study of people the formation potential legal culture in the context of communication philosophy.

Key words: legal culture, legal education, philosophy of education, philosophical and legal discourse, emancipatory pedagogy.